

RENÆSSANCEADELENS FORHOLD TIL KRIG 1563-1660

AFMILITARISERING, REMILITARISERING ELLER KONTINUITET?

■ MATHIAS STII KUSK MALMBORG

Hvad gør en adelsmand? Spørgsmålet er mangefacetteret. På den ene side handler spørgsmålet om konkret handling og ageren. På den anden side er spørgsmålet dybt eksistentielt – hvad udgør en adelsmand; hvordan er man rigtig adelig? I middelalderen var adelen den sociale personificering af vold og krig, men efter enevældens indførelse i 1660 var dette forandret for bestandigt. Hvad var der sket i mellemtiden? Ifølge traditionen i dansk adelsforskning var udviklingen resultat af adelens voksende negligering af standens krigsrelaterede rolle. Denne artikel ønsker at udfordre denne forskningskonsensus ved at tage analytisk udgangspunkt i netop renæssanceadelens interne relation til deres oprindelige *raison d'être*: krigstjenesten.

I dag er den gængse antagelse blandt historikere, at der fra begyndelsen af renæssancen frem til enevældens indførelse forekom en gennemgående social pacificering af den danske adelstand.¹ Denne sociale pacificering har betydet, at adelsskab i vor tid ikke længere associeres med at være kriger. Dette skyldes blandt andet, at man i løbet af renæssancen så nogle af Danmarkshistoriens største samfundsmæssige forandringer forekomme i strukturelle forhold. Forandringerne var foranlediget af både teknologiske, teologiske og militære ”revolutioner”, der påkrævede store omvæltninger i den sociale struktur. For adelstandens vedkommende kom de vægtigste påvirkninger formentlig som resultat af de militære revolutioner, et langt nyere begreb, der beskriver renæssancens voldsomme militære udvikling og de dertilhørende sociale komplikationer. Begrebet blev første gang formuleret af historikeren Michael Roberts i 1956.² Kort opsummeret var adelen ikke længere den afgørende magtfaktor på slagmarken. En af komplikationerne ved denne forandring var således en grundlæggende transformation af adelstandens forhold til dens oprindelige krigsbaserede eksistensgrundlag.

Nutidens antagelse om adelens sociale pacificering i renæssancen har været en underforstået historieforskningssensus i over 100 år, der yderligere blev underbygget af teorien om de militære revolutioner. Dette syn på adelens udvik-

1 Ingesman og Jensen (red.): *Riget*, 275-634.

2 Roberts: *Essays*.

ling har sit udgangspunkt i historikeren J.A. Fridericias arbejde fra 1800-tallets sidste årtier, der ellers på mange måder er et overstået kapitel i dansk historieforskning. Fridericia beskrev dengang udviklingen som uundgåelig grundet adelens manglende opfyldelse af standens "drabelige frihed".³ Mange af J.A. Fridericias teorier er efterfølgende blevet falsificeret, men det var først i 1994, at denne konsensus om renæssanceadelens krigeriske inhabilitet blev udfordret.⁴ Det viste sig nemlig, at den danske adel i midten af 1600-tallet var den mest militariserede socialgruppe i samfundet! Undersøgelsen byggede på en kvantitativ optælling af andelen af adelsmænd i militærtjeneste som officerer. Historikeren Gunner Lind fandt frem til, at op imod 80 pct. af den mandlige tjenstdygtige adel var i militærtjeneste i denne periode.⁵ Dette niveau matchede ingen anden samtidig samfundsgruppe. På baggrund af sin undersøgelse argumenterede Gunner Lind derfor i sin artikel "Den danske adel og den militære revolution" fra 2001, at adelen efter oprettelsen af statshæren i 1614 blev tjenestemæssigt remilitariseret.⁶

Den danske adels remilitarisering er nu fastslået som et faktum, men indtil nu er det ikke blevet undersøgt, hvorvidt adelen også ideologisk set blev remilitariseret. Man kan eksempelvis fundere over, om det var adelens middelalderlige krigeridealer, der blev videreført, eller om der blev skabt helt nye idealer? Eller måske havde den høje mobiliseringsgrad intet med en krigerisk adelsideologisk vækkelse at gøre? Den øvrige adelsforskning indikerer i hvert fald, at adelen netop i denne periode i stigende grad distancerede sig fra krig og vold.

ADELENS AFMILITARISERING OG REMILITARISERING – EN FORSKNINGSBAGGRUND

Værket *Riget, magten og æren* fra 2001 må anses som grundstammen for dansk adelsforskning i dag, når det kommer til adelens ældre historie. Antologien indeholder artikler om stort set alle aspekter af den danske adels historie i perioden 1350-1660, og er forfattet af nogle af Danmarks fremmeste adelsforskere. Én af de vægtigste forskere på feltet, den danske historiker Leon Jespersen, konkluderer i værket, at adelen fra 1536 og frem i stigende grad fik interesse for erhvervelsen af civile embeder i rigsadministrationen og som følge heraf fokuserede mindre på dens oprindelige krigsrelaterede samfundsrolle.⁷ Ifølge Jespersen voksede den sociale betydning af hoffet og hoflivet i løbet af adelsvælden (1536-1660), der gradvist blev en yderst vigtig del af en adelsmands liv og virke. Stillingen som civil embedsmand blev af flere adelsmænd således efterhånden beskrevet som en af adelens forpligtelser og med tiden endda også som et standsmæssigt eksistens-

3 Fridericia: *Adelsvældens*, 49-61.

4 Lind: *Hæren og magten*.

5 Lind: *Hæren og magten*, 236.

6 Lind: 'Den danske adel', 599.

7 Jespersen: 'Adel, hof og embede', 392.

grundlag. Dette var yderligere understreget ved, at embedsmandsposten indtil enevældens indførelse blev anset som et privilegium forbeholdt adelen. Årsagen til dette skifte i adelens tjenestefokus skyldtes ifølge L. Jespersen, at standens militære relevans svandt ind.⁸ Der var kort sagt langt bedre mulighed for at gøre hurtig karriere ved at opnå kongens gunst ved hoffet, end der var på slagmarken, og derudover var det langt mere sikkert for liv og legeme.

Denne korte opridsning af den historiske udvikling baserer sig på en forskningskonsensus, med udgangspunkt i en formodet adelig "afmilitarisering" i løbet af renæssancen. Men denne fortælling har svært ved at forklare, hvorfor adelen langt ind i 1600-tallet, som vi skal se eksempler på i det følgende, i høj grad fortsatte med at dyrke en særlig relation til krig og krigstjeneste helt frem til enevældens indførelse.

Jespersen gøres her til talsmand for hovedanparten af danske adelshistorikere, der delvis eller komplet har set bort fra adelens kontinuerligt krigsrelaterede engagement og blot fokuseret på adelens gradvise udvikling mod civilisering. I sin artikel 'Adelsvoldens sidste dage' fra 2006 illustrer historikeren Erland Porsmose formentlig tydeligst dette synspunkt ved at erklære, at adelsgenerationen efter reformation i 1536 var den sidste af middelalderens gamle ridderkaste.⁹ Erland Porsmose konkluderer dette blandt andet fordi, den interne adelsvold stort set ophørte efter reformationen, uanfægtet af at den adelige fejderet blev bevaret i samtlige håndfæstninger frem til enevældens indførelse. Derudover ser Porsmose også udfasningen af adelige gravsten med krigsmotiver som indikation på en pacificering af adelens ridderlige selvforståelse.¹⁰

I 1614 opstod imidlertid en ny karrieremulighed for adelen i Danmark. Oprettelsen af de første stående landsdelsregimenter nødvendiggjorde tilstedeværelsen af et fast officerskorps, der kunne kontrollere enhederne uden for krigstid. Adelen havde førhen udfyldt ledende roller i krigsførelsen, men det var ualmindeligt, at det udviklede sig til en egentlig karriere. En af hovedårsagerne til dette var, at der uden for krigstid ingen soldaterenheder var at lede. Hæren i renæssancen bestod nemlig primært af internationale lejetropper, der blev hyret til en konkret situation. Men med faste enheder i landet blev det nu nødvendigt at have et fast personel af officerer. En vigtig forskel fra tidligere var dog, at de adelige officerer nu stod i et ansættelsesforhold til kongen, ikke den ideologiskbetingede tjenestepligt.

Den spæde statslige militærinstitution fik i årtierne efter sin oprettelse i 1614 voksende betydning i det danske samfund. Dermed steg kravene til besiddelsen af et militærembede naturligvis også. Dette medførte, at der blev stillet større krav til officerernes professionelle niveau, og en vis anciennitet blev normen for

8 Ibid., 392.

9 Erland Porsmose: 'Adelsvoldens sidste dage', 76.

10 Ibid. 75-78.

udnævnelse og forfremmelse. Adelsmænd var klart favoriseret som officerer og ved forfremmelser – man kan ligefrem sige, at officersgruppen udviklede sig til en decideret adelsklub. Socialt set blev officerskarrieren en ny hurtig måde at stige til tops og erhverve sig prestige, som kunne bruges i ens senere sociale positionering og karriere.¹¹

Da embedet som officer i sin natur var et ansættelsesforhold mellem den enkelte adelsmand og staten, var der veldefinerede forpligtelser, som påbød en kollektiv helhedsmentalitet og det fælles mål med tilsidesættelse af individet. Men oprindeligt byggede adelens eksistens netop på at udvise individualitet, særligt i krig,¹² og derfor måtte en officerskarriere i udgangspunktet være i modstrid med adelens idealer, da det udfordrede standens oprindelige autonomi på slagmarken. For at adelen kunne acceptere en sådan underkastelse, må man tro, at der måtte være forekommet en mentalitetsændring i forståelsen af adelskab og adelstandens rolle samt adfærd under krigstjenesten. Det er derfor interessant at undersøge, i hvor høj grad officerseembedet ændrede standens syn på krigstjenesten i relation til dets oprindelige udgangspunkt. Dette er foreløbig ikke blevet undersøgt, og vi skal derfor også undersøge hvorvidt idéen om adelskab også blev remilitariseret – eller om der var tale om en anden udvikling.

Førhen havde adelen udøvet sin krigstjeneste med forholdsvis stor grad af autonomi, dette var og er dog u hensigtsmæssigt i et professionelt militær. En underkastelse til statens totale suverænitet kunne således potentielt være problematisk. Men faktisk gled adelstanden ganske gnidningsfrit ind i officerseembedet. Hvorfor? Kunne det være fordi en karriere i det nye statslige militær, gav adelen en ny mulighed for at udføre et professionelt krigsbaseret embede, der passede til deres videreførelse af standens ideologibaserede krigertradition? I så fald må det som nævnt have krævet en professionalisering af adelens tjenesteideal og muligvis en ændring af standens ideologiske tilgang til krig.

Med udgangspunkt i adelens engagement for officerseembedet var det før omtalte Gunner Lind, der konkluderede, at adelen, grundet adelstandens høje krigstjenestegrad, var blevet remilitariseret omkring midten af 1600-tallet.¹³ Denne konklusion bygger som omtalt på adelens stigende krigstjenestekvotient i officerskorpset, som nåede et højdepunkt under Karl Gustav-krigene (1657-60), hvor mellem 4/5 og 5/6 af den tjenstdygtige adel var under fanerne. Ifølge Gunner Lind var årsagen til den store tilslutning, netop fordi adelen i officerseembedet delvis så en mulighed for at videreføre standens tradition for krigerisk kongetjeneste, og delvis fordi man endnu i høj grad følte sig som krigerstanden i samfundet.¹⁴ Det er alt sammen interessant, men man skal her bemærke brugen af begrebet *remi-*

11 Lind: *Hæren og magten*, 186-87.

12 Schalk: *From Valor to Pedigree*, 202-06.

13 Lind: 'Den danske adel', 599.

14 Ibid, 584-86.

litarisering, der unægteligt forudsætter en foregående *af*militarisering. Dermed er Gunner Linds konklusion også skrevet ud af den underforståede historiekonsensus om adelens sociale *af*militarisering i 1500-tallet. Dog med en ny vinkel: adelen besad endnu ideologisk baserede krigsrelaterede idealer, som kunne genaktiveres. Men hvis dette var tilfældet, var adelen så overhovedet *af*militariseret?

METODISK OG EMPIRISK GRUNDLAG

For at besvare ovenstående vil foreliggende artikel analysere et bredt spektrum af kilder med adeligt ophav: ligprædikener, missiver, dagbøger og instrukser fra perioden 1563-1660.¹⁵ Det sammensatte sæt af kilder er udvalgt, fordi der ønskes et så bredt kildemateriale som muligt både kronologisk og socialt. I undersøgelsen bruges ligprædikenerne til at skabe en forståelse for de officielle adelsidealere, mens de private kilder, især missiverne og til dels dagbøgerne og instrukserne, bruges til at illustrere, hvorvidt idealerne blev efterlevet. Fra kildematerialet vil der blive fremdraget en række eksempler, som illustrerer dele af den hidtil videnskabeligt forsømte side af adelens selvforståelse. Dermed gives et bud på, hvor *af*militariseret adelen var før statshæren, samt om standen efterfølgende undergik en mental remilitarisering.

I det følgende vil en række adelsmænd således blive gjort til talsmænd for en hidtil overset side af den adelige selvforståelse, når de fra feltlejre, eller når adelens standsbaserede forhold til krig på anden vis, beskrives enten direkte eller indirekte. Vi møder adelsmændene igennem kilder, de enten selv er ophavsmænd til, eller som omhandler dem. Via beskrivelser af dem selv, deres standsfæller og standens adfærd og ageren i krig, kan vi få personlige og periodiske nedslagspunkter, hvor det er muligt at danne et midlertidigt indtryk af tidens krigsrelaterede adelsidealere. Der vil altid være et spørgsmål om repræsentativitet i en undersøgelse, der forsøger at afdække en gruppes mentalitet ud fra enkelte individer, og ud af et kildemateriale, som delvist baserer sig på konkret overlevering. Men det er tilforladeligt at formode, at mange udsagn i kildematerialet må bygge på en nogenlunde bredt accepteret mental referenceramme hos adelen for at kunne blive forstået. Og det er som tidligere omtalt heller ikke formålet med denne undersøgelse ligefrem at omskrive den hidtidige adelsforsknings resultater. I stedet ønskes det at tilføje et mere nuancerende bidrag til den samlede forståelse. Adelen *blev* mere civiliseret frem mod enevældens indførelse, og et humanistisk dannelsesideal overtog i høj grad rollen som et standsdefinerende træk. Men vi skal i det følgende se, hvor stærk adelens ideologiske relation til krig var, og at den formentlig var stærkere end hidtil antaget. Der skal i kildematerialet naturligvis også tages forbehold for individualitet, både på individbasis, men også i henhold til kronologisk personlig udvikling, hvor man erhverver nye erfaringer. Eller sagt

¹⁵ Se listen over trykt materiale bagerst i artiklen.

på en anden måde: én enkelt adelsmand kan ikke gøres til talsmand for en hel samfundsgruppe, men ved at inddrage en række kilder i undersøgelsen kan vi få indsigt i nogle af periodens adelsidealer og et glimt af den adelige selvforståelse i relation til krig.

DANSKE RENÆSSANCEADELSMÆND OG KRIG 1563-1660

I det følgende skal vi se en række eksempler fra sidste halvdel af 1500-tallet frem til enevældens indførelse på, hvorledes adelen både i officielle rammer og i mere private kunne forholde sig til standens normer og idealer i relation til krig og krigstjeneste. For at få et indtryk af, hvad adelen officielt mente om adelskab og krig, vil vi begynde med nogle idealistiske udtalelser fra Holger Ottesen Rosenkrantz' ligprædiken 1575, kort efter Den Nordiske Syvårskrig (1563-70).

Den krigeriske adelsmand – 1563-1614

I den danske rigsmarsk Holger Ottesen Rosenkrantz' ligprædiken står der: "Adelen var den Øffrigheds Stat, (...), som gjorde ædelste Gierninger".¹⁶ For at blive betragtet og anerkendt som "rigtig" adelig, skulle man altså udvise en adelig adfærd, der indebar udførelsen af "ædleste Gierninger". Nu kan "ædleste Gierninger" indbefatte handlinger i både civil statstjeneste og krigstjeneste, men her i Holger Rosenkrantz' tilfælde, og i relation til udtalelsen, kobles ovenstående citat efterfølgende blandt andet til antikkens græske krigshistorie. I denne fortælling konkluderes: "Det er alt lige meget, vdi huad [ge]Led en god duelig Krigsmand star. Thi Steden kand huercken formindske eller formere hans Styrcke oc Mod".¹⁷ Krigerisk flair er her forstået som en medfødt evne, der eksisterer hos en særlig gruppe mennesker, nemlig adelen, og det ville komme til udtryk som styrke og mod. Personens medfødte naturlige krigertalent er altså bestandigt og en del af det, der definerer ham. Derfor, i sammenkobling med ligprædikenens eksemplificering af Holger Rosenkrantz som en ægte adelsmand, får vi her et glimt af et ideal, der i det sene 1500-tal var styrende for adelen i krig: Adelen var naturligt dygtige krigsmænd, der var modige, stærke og duelige i krigstjenesten. Med dette umiddelbare udgangspunkt in mente er det interessant at se, om adelen nu også forsøgte at efterleve et særligt ideal eller norm i krigstjenesten, eksempelvis ved at udvise en særlig adfærd, der illustrerede styrke og mod og kunne defineres som "ædle" gerninger.

En adelsmand, der er interessant med dette udsyn, er Henrik Mogensen Gyldenstjerne, som var søn af Københavns statholder, den magtfulde Mogens Gyldenstjerne. I brevsamlingen *Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre* findes en spændende korrespondance mellem sønnen, Henrik Gyldenstjerne, og faderen, Mogens Gyldenstjerne. Via denne korrespondance kan vi få et indtryk af

¹⁶ Bricka og Gjellerup (udg.): *Den danske Adel*, 71.

¹⁷ Bricka og Gjellerup (udg.): *Den danske Adel*, bd. I, 80.

én ung adelsmands adelsbetonede idealer for krigstjenesten samt indblik i nogle af adelens krigsnormer.

Henrik Gyldenstjerne gjorde i de første år af Den Nordiske Syvårskrig tjeneste som anfører for et mindre antal udrustede ryttere i det adelige rytterkontingent, rostjenesten. Som del af rostjenesten var rytterne personligt underlagt og lønnet af Henrik Gyldenstjerne, der, eftersom han endnu intet gods ejede selv,¹⁸ fik pengene hertil af sin far. I relation til sin krigstjeneste var Henrik Gyldenstjerne under hele tjenesteperioden, der med afbræk varede fem år, både yderst pragmatisk og idealistisk. I et af de første missiver fra feltlejren d. 28. februar 1564 skriver Henrik Gyldenstjerne følgende:

”... vi skulle op y mod finen med en hob heste, saa maa y vide, att vi Danske, vi skulle affsted, oc de Tyske skulle bliffue oc haff gode dage. Det fortryder alle de Danske, som her liger, men ieg er vel til fres for min person, ieg vill gern gøre saa møgett, som mig mueligt kand”.¹⁹

Her ses et glimt af Henrik Gyldenstjernes idealistiske entusiasme for at komme i kamp, med udtalelsen om, at han gerne vil yde sit. I relation til de andre danske adelige er det muligt, at han er ene om den holdning, men landsmændenes tilbageholdenhed kan muligvis skyldes den omstændighed, at de tyske lejetropper ikke skulle deltage. For som Henrik videre skriver: ”Vi Danske skulle vere nød tienere, oc de andre [de tyske lejetropper] skulle haffue bode penninge oc gode dage”.²⁰ Kritikpunktet for danskerne var derfor muligvis ikke, at de skulle slås, men at de på et ideologisk grundlag følte sig misbrugt, eftersom adelen burde være rigets forsvarere i nøden. Hvilket enten forekom uretfærdigt for de selvopofrende adelsmænd, eller også var de adelige utilfredse med at forlade den ”sikkerhed”, som hovedhæren udgjorde. Det interessante her at bemærke er også det økonomiske aspekt i Henrik Gyldenstjernes udtalte utilfredshed, et aspekt som i høj grad kom til at præge Henriks krigstjeneste.²¹ Hos Henrik Gyldenstjerne udviklede det aspekt sig til et ideologisk paradoks, fordi Henrik grundet sit adelskab ville og skulle være altopofrende i sin tjeneste, men den høje økonomisk pris satte samtidig stramme begrænsninger for hans krigstjeneste. I samme missive som ovenstående blev paradokset med ønsket om at efterleve adelens krigstjeneste-ideal og samtidig håndtere det evige finansieringsbehov således sat på spidsen, da Henrik Gyldenstjerne skrev: ”Kere fader, skulle vi lige der nogett lenge oppe oc terre oc icke faa flere penninge, end vi haffuer ennu faett, da villett gaa ille till for oss (...) Ellers motte min guld kede sprengre, men dett skall vere mig ymod, eff-

18 Marquard (udg.): *Breve*, bd. III, 46.

19 Marquard (udg.): *Breve*, bd. II, 283, brev 256.

20 Marquard (udg.): *Breve*, bd. II, 284, brev 256.

21 Ibid, brev 256, 347, 431, 527, 534; bd. III, brev 24, udateret brev s. 46, 25, 27 og 102.

ter di att ieg har foruervet den hos denne krig".²² Guldkæden var i renæssancen et adelsymbol par excellence på linje med våbenskjoldet og sværdet. Derfor er udtalelsen om at "sprænge guldkæden" yderst signifikant. I dette citat optræder Henrik Gyldenstjernes pragmatisme og idealisme samtidig. For guldkæden ville uden tvivl kunne række langt i den videre krigsfinansiering, men for Henrik er guldkæden samtidig symbolet på hans adelige status, en status, han endda med egne ord selv lige har gjort sig fortjent til ved sin krigstjeneste. I Henrik Gyldenstjernes optik tjente hans foreløbige krigstjeneste altså direkte som et ideologisk fundament for retten til at bære adelstitlen.

Interessant nok forsøgte Henrik Gyldenstjerne gentagne gange at slippe ud af finansieringsproblematikken for dermed at kunne koncentrere sig udelukkende på krigstjenesten ved at bede sin far om at udvirke en forflyttelse. I begyndelsen ønskede Henrik Gyldenstjerne at blive forflyttet til en af de tyske faner under enten grev Günther von Schwartzburg, som Henrik Gyldenstjerne var på god fod med, eller Josva von Qualen, således at han "kunde faa mine penninge vist".²³ Da dette ikke kunne foranstaltes, og efter ovenstående greve von Schwartzburg i 1565 skændeligt havde forrådt den danske hær ved at røve og brænde i Halland og hemmeligt forlade feltlejren,²⁴ ønskede Henrik Gyldenstjerne i stedet at bliver overført til flåden.²⁵ De kontinuerlige forespørgsler om forflyttelse grundede ikke i et ønske om tjenestefritagelse, tværtimod: "dett for biude mig Gud, att ieg skulle nogen tid tenckett".²⁶ Derimod var Henrik Gyldenstjernes bagvedliggende logik baseret i en ideologisk forståelse af hans adelige forpligtelser i krigstjenesten. For som han skriver, hvis han blev forflyttet til flåden: "da skulle ieg saa holle mig der, som ieg haffuer giortt her til lands bode for Halmsted [én af krigens store slag] oc anderstedz; dett maae de sie, som haffuer reet hos mig".²⁷ Det var således vigtigt for Henrik Gyldenstjerne, at en sådan forflyttelse ikke fremstod som fejhed i krigstjenesten, og at han nok skulle holde sig lige så kampberedt, som han hidtil havde gjort, hvilket var forventet af ham.

Fejhed i krig blev dermed anset som et uadeligt træk. Et eksempel på adelens officielle holdning til en adelsmands holdning i krig, kan blandt andre læses ud af Predbjørn Evertsen Bilds ligprædiken fra 1602: "[Predbjørn Bild] holt sig der vdi Kringen [den Hollandske Firsårskrig], som en erlig oc oprigtig Adels Person burde at giøre oc den, der vaar icke red for at see sine Fiender vnder Øyene, naar behoff giordes".²⁸ Samt "(...) huor vdi den rette Adelskab staar [det er at være] Naffnkun-

22 Ibid., 284, brev 256.

23 Marquard (udg.): *Breve*, bd. II, 259, brev 292.

24 Ibid, 431, brev 380.

25 Ibid, 609, brev 527.

26 Ibid, 623, brev 534.

27 Ibid, 609, brev 527.

28 Bricka og Gjellerup (udg.): *Den danske Adel*, bd. I, 401.

dig aff sin egen Bedriff oc Mandoms Gierninger”.²⁹ I lighed med Holger Ottesen Rosenkrantz’ ligprædiken beskrives sandt adelskab altså igen som en slags adfærd, der er særligt krigerisk, og dermed med til at adskille den enkelte fra øvrigheden. Det er desuden værd at bemærke, at der i ovenstående citat henvises til manddomsgerninger, som må forstås i en mere voldelig kontekst end civil. Ud fra denne omtale forstår vi både, at Predbjørn Bild udviste modig adfærd, som en rigtig adelsmand burde, men også indirekte, at han ikke udviste fejhed og frygt i krigssituationer, hvilket altså antitetisk må antages at være direkte uadelig adfærd.

Når føromtalte adelsmand Henrik Gyldenstjerne tredive år tidligere talte om at have fortjent sin guldkæde i krigen, må det formodes, at han således gjorde det ved at forholde sig ligesom Predbjørn Bilds eksempel foreskriver: modig, frygtløs og med manddomsgerninger. Det er formentlig også sådan en adfærd Henrik Gyldenstjerne referer til, da han i 1565 skriver, at han vil forholde sig som han tidligere har gjort i krigen, hvilket kan bevidnes.

Et mere konkret eksempel på en adelsmand, der via udtalte handlinger under Den Nordiske Syvårskrig forsøgte at efterleve et adelsfunderet ideal for en særligt adelig adfærd i krigstjeneste, er den danske admiral Herluf Trolle.

Herluf Trolle, Danmarks riges admiral i begyndelsen af Den Nordiske Syvårskrig, er blevet udsat for historisk analyse af en række historikere. Senest af Sebastian Olden-Jørgensen med hans biografi om Herluf Trolle fra 2016. Fortolkningerne og holdninger til netop denne adelsmand er derfor mange.³⁰ Nærværende analyse vil dog udelukkende se på Herluf Trolles idealer i udførelsen af sin krigstjeneste og disses relation til adelskabets krigstjenesteideal, samt hvorvidt han forsøgte at efterleve dem. I missiverne til sin kone Birgitte Gøje, vennen Mogens Gyldenstjerne og kong Frederik 2. giver Herluf Trolle indtrykket af en adfærd, der umiddelbart giver mening, hvis Herluf Trolle forsøgte at efterleve idealer for adelig adfærd i krig, der foreskrev mod, frygtløshed og manddomsgerninger i krig. I sit virke som admiral var Herluf Trolle udfordret af afhængighed af vejrforholdene. Krigen til søs forløb sjældent efter Herluf Trolles ønske. Således ser vi flere eksempler på udtalt utilfredshed ved stilstand.³¹ Blandt andet d. 18. juni 1564, hvor Herluf Trolle, med flåden fortøjet ved Bornholm, skriver følgende til Mogens Gyldenstjerne: ”Thv kand icke tro, huor ontt thett gjør meg, att wij her legger oc intit vd retther”.³² Passivitet kunne være frustrerende for en adelsmand, der gerne vil udrette manddomsgerninger, vise sin frygtløshed og markere sig som en adelsmand, der kæmpede for riget. I stil med Henrik Gyldenstjernes problematikker passede realiteterne med besværlige vejr- eller forsyningstilstandene dårligt ind

29 Ibid, 400.

30 Se: Olden-Jørgensen: *Herluf Trolle*; Jeppe Büchert Netterstrøm: ‘Military and Civilian’; Lind: ‘Den danske adel’; Briand de Crèvecoeur: *Herluf Trolle*.

31 Wad (udg.): *Breve*, bd. I, brev 58, 66, 69, 71, 78, 105.

32 Ibid. 163, brev 66.

i adelens egen idealiserede forståelse af deres krigstjeneste. Hvad Herluf Trolle helt konkret ønskede at "udrette", kan ses det følgende år d. 4. juni 1565, hvor den svenske flåde endelig kom i sigte, og Herluf Trolle prompte gik til angreb.

Efter slaget, hvor Herluf Trolle i øvrigt modtog sine banesår, skrev han følgende til kong Frederik 2.: "(...) saa lod ieg flux drage till thend suenske amyral, och wille haffue lagt hannum om bord, saa kom ther well femten eller sexten aff de suenske skiib omkring meg, saa att ieg mett mact motte slage meg ther igiennem hans flode, och fick ther offuer stor skade baade paa skiibs redskaff och folckid".³³ Måden, hvorpå Herluf Trolle beskriver sine handlinger, indikerer, at han var mere fokuseret på at duellere med sin svenske rival fremfor at efterstræbe en taktisk og strategisk sejr. Entring var ganske vist den danske flådes hovedstrategi i denne krig,³⁴ og tilfangetagelse af den svenske admiral ville sikkert have været et slag for Sverige, men satsningen endte i stedet med at koste den danske admiral livet, og den danske flåde led stor skade. Det, der kunne være og var vundet ved Herluf Trolles satsning, må derfor forekomme hul. Helt overordnet mangler den ovenstående udmelding altså en militær professionel tilgang til slaget. Man får i stedet indtrykket af, at Herluf Trolle ligefrem opsøgte slagets midtpunkt, hvilket må betegnes som en yderst modig og frygtløs handling, om end taktisk uklog. Ikke desto mindre aner man antydningen af en vis stolthed hos Herluf Trolle. Dette kunne dog være, fordi han skrev til sin konge og derfor var særligt opmærksom på at skulle efterleve det ideal, der var forventet af ham som adelsmand. Dette understøttes desuden af, at Herluf Trolle til sin kone Birgitte Gøje gengiver samme slagberetning knapt så heroisk, hvor han i højere grad fremstår som offer end primær aktør i slaget.³⁵ Alligevel har han samtidig haft brug for at slå fast overfor Birgitte Gøje, at han kæmpede bravt, da han "giorde [svenskerne] stor skaade (...) [og] forfølger nu the suenske, oc gud skall hielpe mig att ned legge thom".³⁶ Herluf Trolle fremstår derfor stadigvæk både impulsiv og krigerisk opsøgende af natur og lever således i høj grad op til ligprædikenernes fremstillede ideal om den modige, frygtløse og krigerisk duelige adelsmand. Dermed kan Herluf Trolles på afstand skødesløse adfærd altså også give mening, hvis den forstås udført i et forsøg på at efterleve både egne samt adelstandens krigeriske idealer, hvilket var mere udtalt i officielle sammenhæng end private.

De adelige krigsrelaterede idealer som ovenstående adelsmænd udviste, kan tolkes som en direkte videreførelse af middelalderens ridderideal. Og et eksempel på, at idéen om den farlige autonome ridder ej heller var glemt under Den Nordiske Syvårskrig, giver adelsmanden Oluf Mouritsen Krognos i sine missiver et glimrende eksempel på. I *Dansk Biografisk Lexikon* er Oluf Mouritsen Krognos ble-

33 Ibid.bd. I, 315-16, brev 125.

34 Olden-Jørgensen: *Herluf Trolle*, 175.

35 Wad (udg.): *Breve*, bd. I, 21, brev 9.

36 Ibid.

vet beskrevet som en krigstræt højadelsmand, der ligesom Henrik Gyldenstjerne var misfornøjet over krigens dræning af de private finanser.³⁷ Denne tolkning af Krognos er formentlig ganske korrekt. Missiverne til mosteren Birgitte Gøje handlede i hvert fald ofte om de økonomiske problemer, krigstjenesten medførte.³⁸ Men i et missive fra februar 1568 til Kristoffer Gøje får vi også indtrykket af en anden side af Krognos' person. Han skriver:

kannnd iegh kome tilligh nock tiill hobenn [hæren], daa kunde gud ennd giue migh lyckenn, atth iegh kunde ennd faa enn aff dij herer [en højtrangerende svensker] wed houedeth, daa schulde hannd giue migh saa møgith som alth deth, iegh hauer forterith wdj denne kri, och siidenn alld min tiid hede her Oluff (...) och siidenn were enn rider som sancte Jørgen.³⁹

Man skal først forstå, at udtalelsen kommer efter den danske feltherres, Daniel Rantzaus, succesrige vinterkampagne i Östergötland 1567-68, hvor størstedelen af den svenske hær var blevet besejret. Sejren foranledigede en tro på, at krigen snart ville være slut. I det skær er Krognos' udtalte entusiasme muligvis blot et udtryk for en opportunist, der tror på en nem og hurtig sejr med dertilhørende økonomisk gevinst. Uanset baggrunden for det ovenstående citat, er det interessante i denne henseende, at Krognos arbejder med en for perioden sidst i 1500-tallet forholdsvis aparte krigstradition samt i postreformationens optik, en reference til en forældet, hvis ikke ligefrem blasfemisk, religiøs tradition, som man kunne kalde en mild helgendyrkelse. Desuden var tilfangetagelse af en højtstående fjende med efterfølgende personlig opkrævning af løsesum en udpræget middelalderlig krigstradition. Det udtalte ønske forekommer derfor aparte, da en sådan handel, under den mere statskontrollerede Nordiske Syvårskrig,⁴⁰ formentlig ville involvere staten og fratage Krognos en stor andel af sin gevinst. Dertil forekommer altså referencen til den katolske ridderhelgen Sankt Jørgen kuriøs, da helgendyrkelse var et fænomen, der hørte den katolske middelalder til, hvor Sankt Jørgen fremstod som legemliggørelsen af det ultimative ridderideal.⁴¹ Dette afspejler, at idealet om ridderen Sankt Jørgen levede videre i en mere verdslig udgave.

Vi har altså her et udtalt eksempel på et ønske om udførelsen af en "ædel" gerning i krig, en gerning, der klinger med fortidens gamle ridderidealer. En sådan gerning må have haft en vis betydning blandt nogle af datidens adelsmænd. Oluf Krognos så det i hvert fald som grundlag for et ridderslag. Titlen som ridder var fortsat et ypperligt æresbevis, som i renæssancen i voksende grad også blev ud-

37 Bricka (udg.): *Dansk Biografisk Lexikon*, 525-526.

38 Wad (udg.): *Breve*, bd. II, brev 148, 155 og 168.

39 Bang (udg.): *Breve*, 138, brev 76.

40 Netterstrøm: 'Military and Civilian', 137-38.

41 Bjørn Poulsen: 'Med harnisk og hest', 45.

delt til civile embedsmænd, men at blive slået til ridder på baggrund af ekstraordinære gerninger i krig, havde altså muligvis blandt adelsmænd stadigvæk en vis værdig. Dertil kan tilføjes, at Oluf Krognos i sin samtid var del af den absolutte top af højadelen, og det er derfor rimeligt at antage, at han i øvrigt havde rig mulighed for at opnå ære og en riddertitel på anden måde, som så mange andre gjorde. På trods af dette legede Oluf Krognos alligevel med drømmen om at opnå en riddertitel via en krigsbaseret dådsgerning, da dette ville gøre ham lige så respektindgydende som Sankt Jørgen.

Hvor vidt Oluf Krognos' var seriøs i sine udtalelser, kan diskuteres, men de indikerer ikke desto mindre, at en adelsmands hæder og ære i en vis udstrækning endnu var koblet med dennes adfærd og gerninger udført i felten eller på slagmarken. Hvilket ovenstående udtalelser af Henrik Gyldenstjerne og Herluf Trolle også bærer tydeligt præg af. Med hensyn til spørgsmålet om Oluf Krognos' seriøsitet, så fremgår det af de efterfølgende missiver, at han var seriøs nok til hastigt at mønstre sine personlige ryttere og begive sig mod hæren. Af flere årsager nåede Oluf Krognos dog aldrig frem til hæren og måtte derfor vende tomhændet hjem.⁴²

Vi når nu frem i tiden til Kalmarkrigen (1611-13) ca. fyrre år efter Den Nordiske Syvårskrig. I mangel af bedre kildemateriale vil følgende analyse udelukkende tage udgangspunkt i Eske Brocks dagbog fra 1611. Som kongelig krigskommissær ved felthæren var Eske Brock blandt andet ansvarlig for oplæsningen af kongens krigsordinans – en form for krigsreglement med love og regler gældende for den danske hær. I Eske Brocks dagbog findes en beskrivelse af rostjenestens reaktion på et par af Christian 4.'s nye paragraffer til krigsordinansen. Rostjenesten var en enhed, der løbende undergik moderniserende forandringer frem til enevælden. De kontinuerlige moderniseringer effektiviserede enheden og øgede dens overordnede kampværdi, således den i egen ret udgjorde en respektabel om end lille, professionel kampenhed. Som led i denne kontinuerlige effektivisering skal Christian 4.'s krigsordinans forstås, da enkelte af ordinansens nye paragraffer søgte at stække en del af adelens ideologiskbaseret krigeriske tilgang til krig. Således står der i Eske Brocks dagbog d. 28. maj 1611, at særligt én af paragrafferne i ordinansen gjorde rytterne oprørte. Paragraffen forbød alle soldater i kongens hær – inklusive den adelige rostjeneste – at overgive sig, medmindre man var såret til ukampdygtighed.⁴³ Dette punkt fratog i praksis adelen retten til at overgive sig. Ved oplæsningen af paragraffen svarede de forsamlede ryttere fra rostjenesten, at: "Den [paragraffen] ville de slett inthet suerre".⁴⁴ I 1611 var de meget selvbevidste adelsmænd altså ikke parate til en så direkte indskrænkning af standens krigeriske autonomi.

42 Bang (udg.): *Breve*, brev 79.

43 Secher (udg.): *Corpus constitutionum Daniæ* bd. 3, 362.

44 Larsen (udg.): *Eske Brock medt egen handt.*, 84.

Som det fremgår af ovenstående samt tidligere udtalelser, anså visse adelsmænd således standens relation til krigstjenesten som værende særegen i en både social- og juridisk forstand, men også i høj grad ideologisk.

Opsamling

Fra Den Nordiske Syvårskrig har vi set eksempler på adelsmænd, der hver især udpensler en både udtalt men også underliggende forståelse af en særligt adelig tilgang til krig. For Henrik Gyldenstjernes vedkommende handlede krigstjenesten blandt andet om at bevise sit ægte adelskab. Herluf Trolle var så ivrig efter at efterleve idealet om en frygtløs og handlekraftig adelsmand, at det kostede ham livet. Og Oluf Krognos viser med sin udtalelse, at en heroisk gerning på slagmarken, med dertilhørende ridderslag endnu havde en vis legitimitet i den adelsinterne æresudmåling. Dette er som omtalt nogle udvalgte eksempler på adelens krigsidealer og den medfølgende adelige krigernorm i sidste halvdel af 1500-tallet. Men der er dog i de fremdragne eksempler en påfaldende sammenhæng mellem den private udtalte og udlevede adfærd og ligprædikenernes officielle adelige idealer. Ydermere indikerer de ovenstående handlinger og idéer om egen og standens rolle i krigsførelsen før 1614 en nærmest krigerisk tilgang til krig. Termen "krigerisk" er ganske passende, da det fremgår, at man i krig kunne vise sit ægte adelskab ved at agere på en særlig måde, der via personlige manddomsgerninger viste personens mod og frygtløshed.

Det er interessant at bemærke, at de undersøgte adelsmænd fra perioden før 1614 ikke bar præg af at være afmilitariserede. Tværtimod antyder de eksistensen af en særligt adelig krigernorm med krigeriske adelsidealer, som var blevet videreført fra middelalderen frem til begyndelsen af 1600-tallet. Og på baggrund af ovenstående gennemgang må et nærliggende spørgsmål være, hvorfor adelen i så stor stil blev professionelle soldater i det faste officerskorps kun få årtier senere? For at kunne fungere korrekt som en statsansat professionel officer, må man formode, at adelsmændene måtte underkaste sig statens militære suverænitet, og i praksis afgive al autoritet over eget liv og legeme til kongen. Hvad havde ændret sig? En mulighed er, at der var sket en ændring i adelens krigstjenesteideal.

DEN MILITÆRE ADELSMAND – 1614-1660

Denne del af undersøgelsen må i højere grad baseres på en gennemgang af de adelige idealer, der kom til udtryk i ligprædikener, fremfor på private missiver, skrevet af adelsmænd, der selv var i krigstjeneste eller i hvert fald i krigsårene. Efter en granskning i Rigsarkivet har det nemlig ikke været muligt at oparbejde en bare nogenlunde tilsvarende volumen af sådanne missiver fra 1600-tallets adel. Dog giver generalmajor Ebbe Ulfeldts (1616-82) relativt store utrykte brevsamling på Rigsarkivet et interessant indblik i tiden under Torstenssonfejden (1643-45). Dermed er det endnu muligt at få en lille indikation om lighederne mellem de offentlige kilders officielle idealer og adelens private idealer og normer.

År 1618 – Den krigeriske adels sidste stund

Selv om året 1614 er sat som et skelsår, er det selvfølgelig ikke ensbetydende med en pludselig omvæltning. I Kasper Markdanners ligprædiken (1618) ses det eksempelvis, at det stadigvæk i høj grad fortsat var krigeriske idealer, der forudsatte et krigsrelateret adlingsgrundlag. Kasper Markdanner var født uadelig, men tjente den tyske kejser Maximilian 2. (r. 1564-76) i krigen mod tyrkerne. I kejserens krigstjeneste demonstrerede Markdanner så meget mod og hjerte, at det fremhævedes som særlige adelige kvaliteter, og dette tjente derfor som hans direkte adlingsgrundlag.⁴⁵ Med udgangspunkt i Kasper Markdanners eksempel beskriver ligprædikenen følgende idealer for tilgangen til krig, som værende udtryk for besiddelsen af "ægte adelskab", hvilket var at lade sig bruge tappert, frimodigt og uforsagt i fremmede lande eller mod rigets fjender med mandhaftige gerninger.⁴⁶

Kasper Markdanners ligprædiken følger dermed i tråd med det tidligere århundredes krigeriske adelsideal, og der forekom derfor ikke en pludselig forandring ved oprettelsen af statshæren. Vi skal netop nu se nærmere på kilder fra de sidste to årtier før 1660, hvor eventuelle nye idealer og værdier fra militærtjenesten havde haft tid til at manifestere sig.

Offentlig militarisering

Ved en gennemgang af samtlige adelsligprædikener fra 1640-1660 bemærker man, at der ikke havde fundet nogen markant forandring sted i de grundlæggende linjer i adelsideologien. Krigsrelaterede emner indgik stadigvæk som et vigtigt element i en adelsmands liv og virke. En egentlig forskel findes udelukkende i detaljen.

I Mogens Billes ligprædiken fra 1648 står der, at han på sin dannelsesrejse: "(...) med flid lærte [kundskaber] som hand [Mogens Bille] i fremtiden sit Fæderne Land kunde med betiene".⁴⁷ Her må man gerne lægge mærke til brugen af begrebet "betjene", som både forekommer hyppigere i ligprædikenerne og mere betydningsfuldt end tidligere. Førhen fokuserede idealerne mere på selve adfærden og de individuelle gerninger i tjenesteudførelsen, hvorimod der i det ovenstående fokuseres på brugbarhed og konkrete tillærte kundskaber. Et tjenesteideal rettet mod kongen og riget er således trukket frem til fordel for udvisning af individuel "adelig" adfærd. Som det også fremstår af de næste ligprædikener, var det således nu vigtigere, at man kunne lade sig bruge godt i tjenesten. Kort sagt var der opstået et ideal om professionalisering og kompetencebaseret tjenesteudførelse.

I relation til krig står der om Mogens Bille, at han i løbet af sin dannelsesrejse havde haft en mindre militærkarriere i hollandsk krigstjeneste, hvilket i ligprædikenen bruges til at tilføre hans senere militære krigstjenestebidrag un-

45 Bricka og Gjellerup (udg.): *Den danske Adel*, bd. I, 340-41.

46 Ibid. 348-49.

47 Ibid. bd. I, 116-17.

der Torstenssonfejden en grad af erfaring. Dette er interessant, eftersom samme fortælling ellers kunnet have været brugt til at vise Mogens Billes krigeriske karaktertræk. Som det beskrives, var formålet med Mogens Billes krigstjeneste, at "hand sit Fæderne Land til beste kunde betiene"⁴⁸ – altså; tjeneste til fædrelandets bedste frem for egen ære med udvisning af adelige karakteristika. Der er her indikationer på, at individaspektet i det adelige tjenesteideal var blevet sat i baggrunden til fordel for fokus på helheden. Den "veludførte tjeneste" påtog således rollen både som formål for en adelsmands eksistens og dennes vej til ære.

Dette fokusskifte til kompetencebaseret tjenesteudførelse fremfor "adelig" adfærd under tjenesten er et gennemgående tema i ligprædikenerne fra 1640-66.⁴⁹ Et andet eksempel er Hans Tygesen Krabbes ligprædiken fra 1647, hvor ræsonnementet for Krabbes deltagelse i den europæiske Trediveårskrig (1618-48) beskrives som: "[han] ville forsøge, paa det at hand i sin Tid, om behoff giordis, kunde tiene sit Fæderne Land til gode".⁵⁰ Endnu en gang er fokus på erhvervelse af erfaring og kundskaber brugbare i senere tjeneste for fædrelandet og ingen antydning af en særligt adelig adfærd i krigsdeltagelsen. Dog er det i ligprædikenen beskrevet, hvorledes Hans Krabbe på sin vej til Bøhmen under krigen havde skærmydsler med fjender, og at han her flere gange "lod sig bruge som en Erlig oc Mandhafftig Soldat egner oc vel anstaar".⁵¹ Interessant nok beskrives dette ikke som særligt adelig adfærd, men derimod som en soldats. Der var altså endnu anseelse i krigeridealene som tapperhed og mandighed, men besiddelsen af disse karakteristika definerede her ikke længere besiddelsen af adelskab. Meningen med citatet er derimod at understrege, at Hans Krabbe lod sig bruge som soldat, samt at han var velegnet dertil. Dermed er omdrejningspunktet i beskrivelsen af Hans Krabbes krigsorienterede virke hovedsageligt hans store tjenestevillighed og egighed, som derigennem legitimerede hans adelskab.

I Bjørn Christoffersen Ulfeldts ligprædiken fra 1656 er der ligeledes ikke fokus på en modig, frygtløs og mandig adfærd på slagmarken, men derimod udførelsen af tro og underdanig tjeneste for kongen og fædrelandet. I det dygtige forsvar af Laholm i Skåne i 1644 under Torstenssonfejden, står der om Bjørn Ulfeldt, at han forsvarede fæstningen længst muligt og først overgav sig, da fæstningen og garnisonen var aldeles ukampdygtige.⁵² Denne krigsfortælling om hans trofaste forsvar bruges senere i ligprædikenen som forklaring på Bjørn Ulfeldts senere belønning med et kongeligt patent på at hverde et kompagni ryttere i Skåne, som han skulle føre indtil krigens afslutning. På baggrund af sin indsats i krigen samt efterfølgende gode militære tjeneste erhvervede Bjørn Ulfeldts sig efterhånden

48 Ibid, 117.

49 Bricka og Gjellerup (udg.): *Den danske Adel*, bd. I-II.

50 Bricka og Gjellerup (udg.): *Den danske Adel*, bd. I, 508.

51 Ibid., 508-09.

52 Ibid., 366.

anciennitet nok i adelens og kongens øjne til at blive forfremmet til henholdsvis landkommissær i Skåne og lensmand på Lyse-kloster.⁵³ Idealet ifølge ligprædikenen var altså lydige og kompetent militærtjeneste, som ikke blot blev forventet, men også belønnet.

På grundlag af gennemlæsning af samtlige ligprædikener fra 1640-60, må man overordnet set konkludere, at krigstjenesteidealene i højere grad baserede sig på et statsligt behov frem for et internt æreskodeks defineret af adelen selv. Det fremgår af den fokus på professionalisme, kompetenceerhvervelse og egnethed i tjenesten til fordel for helheden, som kommer til udtryk i de tre behandlede ligprædikener. Ekstraordinær adfærd på slagmarken var øjensynligt ikke længere udtryk for besiddelse af ægte adelskab, men derimod udtryk for den enkelte adelsmands særlige professionalisme og egnethed til at tjene sin konge. Således tjente fortællingerne om ekstraordinær adfærd i højere grad som hele adelstandens ideologiske eksistensberettigelse, hvor det tidligere udelukkende var den enkelte adelsmands adelige status. Ideologisk set var der altså ikke sket nogen stor forandring. Kravet om adelens samfundsmæssige tjeneste bestod endnu som en idealistisk grundpille i den offentlige adelige selvforståelse. Den ideologiske fokus på krig og krigstjeneste var ej heller blevet bortkastet som følge af standens gradvise pacificering, da adelstanden stadigvæk blev portrætteret som de officielle varetagere af rigets og fædrelandets sikkerhed, integritet og drift. Dét, der havde ændret sig, var udelukkende måden, hvormed idealerne for tjenesteudførelse blev beskrevet.

Derfor, for at besvare spørgsmålet om adelens mentale *remilitarisering*, kan det i stedet argumenteres, at der aldrig var foregået en *afmilitarisering*. Dog frem for en *remilitarisering* var der forekommet en egentlig *militarisering* af adelstanden, hvor man officielt gik fra et krigerisk værdisæt i tjenesteudførelsen til professionelle militære idealer.

Privat militarisering

Kom denne militarisering også til udtryk i adelens private kilder? Eller forsøgte ligprædikenerne blot at efterkomme den tidlige modernitets nye samfundsideal? Efter en granskning på Rigsarkivet har det kun været muligt, at finde en mindre række missiver af adelsmænd i aktiv krigstjeneste fra krigsårene imellem 1640-60, der kan belyse dette.⁵⁴ Og om end sparsomme på indhold tegner disse missiver dog antydningen af en mere velovervejet, afmålt og professionel tilgang til krigsindsatsen, end hvad der var tilfældet under Den Nordiske Syvårskrig. Væk er den relativt subjektive tilgang til krig med udtalte ønsker om personligt udførte gerninger, udvisning af mod, og konstant opsøgning af kamp for ens egen

53 Ibid., 366-67.

54 Rigsarkivet, Løbenummer 1, arkivnr. 6474, Ebbe Christoffersen Ulfeldts arkiv; arkivnr. 5142, Anders Billes arkiv.

personlige æres skyld. Overordnet set lader det til, at det personlige aspekt i missivernes gengivelse af krigstjenesten er gledet i baggrunden til fordel for en indskærpet fokus på forestående opgaver med diskussion og planlægning af disse, samt de berørtes evner til at udføre dem.

I et missive fra frontlinjen ved Osby i det nordlige Skåne d. 2. februar 1644 underretter Malte Juul, M. Hierom Krag og Chresten Sinclair eksempelvis generalmajor Ebbe Christoffersen Ulfeldt, der var øverstbefalende i Skåne, om deres intentioner og planer for at forsvare byen såfremt nogen modstand kunne gøres.⁵⁵ På trods af en indledende tiltale som "broder" og "synderlige gode ven" antager missivet på intet tidspunkt den familiære eller venskabelige ordlyd, som ellers var så almindelig blot halvferds år tidligere. Tonen holdes udelukkende professionel som rapportering til en overordnede. Brevskriverne har således udskrevet de lokale bønder til forsvaret, og er nu i gang med at udruste og træne dem. Med hensyn til udrustningen berettes det, at tjenerne til adelsmændene Tage Thott og Falk Lykke er blevet sendt ud for at fremskaffe 300 flintebøsser med tilbehør. Den herigennem medfølgende inaktivitet lader heller ikke til at volde adelsmændene nogen større adelsideologiske kvaler, som det havde gjort admiral Herluf Trolle halvferds år tidligere. Der håbes blot på nogle dages respit således, at "vi blifuer nogit bedre bered mod dem".⁵⁶

I et andet missive fra d. 3. februar 1644 – ligeledes til generalmajor Ebbe Christoffersen Ulfeldt – skriver hans grandfætter og svoger Corfitz Ulfeldt, at han har modtaget Ebbe Ulfeldts tidligere missive og erklærer sig enig i, at Ebbe Ulfeldt har gode muligheder for at gribe til handling, men også har forstået, at han mangler den fornødne ordre.⁵⁷ Ebbe Ulfeldt har altså forinden sendt et missive, hvor han formentligt har udlagt en plan. Det er interessant at bemærke respekten for kommandovejen, da Ebbe Ulfeldt således venter på godkendelse, før han går i aktion. Som kommentar til planen tilføjer Corfitz Ulfeldt: "[Ebbe Ulfeldt kan] gjøre nogen god pennice [anger] rigid til beste och fienden til skade [fordi] alle haffuer god forhaabning til hans gode composerant" [fatning] samt "kand nu min fetter [Ebbe Ulfeldt] rette nogidt gott ud saa faar hand pris og ere derfor".⁵⁸ I det første citat kan vi observere to interessante pointer. Først er det primære fokus på Ebbe Ulfeldts krigstjeneste at være til rigets bedste og fjendens skade. Den anden pointe er, at der udtrykkes tiltro til Ebbe Ulfeldts evner som militær øverstbefalende, ikke hans mod og frygtløshed. Den sidst omtalte erhvervelse af pris og ære bygger således på en forventning om Ebbe Ulfeldts kompetente eksekvering af slagplanen, og ikke hvordan han forholdt sig under slaget.

55 *Brev til Ebbe Christoffersen Ulfeldt d. 2/2/1644 fra Malte Juul m.fl.* Rigsarkivet, arkivnr. 6474, Ebbe Christoffersen Ulfeldts arkiv, Løbenr. 1.

56 Ibid.

57 *Brev til Ebbe Christoffersen Ulfeldt d. 3/2/1644 fra Corfitz Ulfeldt* Rigsarkivet, arkivnr. 6474, Løbenr. 1.

58 Ibid.

Disse to missiver eksemplificerer til en vis grad, at der havde fundet en ideologisk separation sted imellem den i praksis udførte krigstjeneste, og tjenestens traditionelle ideologiske betydning. Selve udførelsen af krigstjenesten indeholdt ikke længere nogen adelskabs legitimerende træk for den enkelte. Dette var dog på ingen måde ensbetydende med, at adelstanden ideologisk set var krigstjenesten ligegyldig. Fokus var blot skiftet fra et internt dyrket værdisæt, der byggede på en særlig ageren i krigstjenesteudførelsen, til en gennemgående forventning om professionalisme, kompetence og egnethed, som kun personer af adelskabet besad.

Ved en gennemgang af tre rejseinstrukser fra årene 1643, 1652 og 1653 forfattet af henholdsvis Tage Thott, Chresten Albretsen Skeel og Oluf Parsberg til brug under deres sønners dannelsesrejse i Europa fremgår det, at ingen af de tre beskriver, hvorledes man gebærder sig i felten eller på slagmarken.⁵⁹ I Tage Thotts instruks står der ligefrem, at sønnen, Ove Thott, skal: "flye farlig steder, baade hvor siugddom graffueer saavit muligt er, saa och hvor usickert for krigen er, eller anden farlighed".⁶⁰ I ligprædikenerne fra samme periode forekommer krigsdeltagelse under dannelsesrejsen ellers som et almindeligt element – men det er muligvis, fordi de vedrørte den ældre generation. Tage Thott skrev naturligvis dette, fordi han ønskede at beskytte sin søn – men hvis adelen blandt andet skulle beskytte riget, hvorfor så denne beskyttertrang? Svaret er vel, at dannelsesrejsen havde et højere formål: "Thi ungdommen [skal] skikkes ud (...) for de skal lære noget, som de ere deres fædreland plictige, at de i fremtiden kan tiene deres herre og konge".⁶¹ Sønnen Ove Thott anses i sin egenskab af adelsmand for et kommende redskab i rigets forvaltning. Dermed har Ove ifølge faderen Tage Thott et medfødt ansvar over for konge og fædreland at lære nyttige kundskaber og vende hjem i god behold, så at han kan bruge disse i sin fremtidige tjeneste. Adelen havde altid taget deres tjenestepligt alvorligt, men der er i instrukserne en særlig fokus på kompetenceerhvervelse med direkte henvisning til den fremtidige ideologisk bestemte tjeneste af riget, om denne så udmundede sig i diplomati, rigsforvaltning eller moderne fæstningsbyggeri. Dette må antages som værende udtryk for adelens voksende civilisering, men på baggrund standens samtidigt høje frivillige deltagelse i officerskorpset og ligprædikenernes behandling af krigsrelaterede aspekter, kan det også læses som en indikation på, at krigerhvervet i højere grad blev anset for en blandt flere tjenestegrene, som en adelsmand skulle være trænet i. De individuelle krigeriske kundskaber var da heller ikke glemt, for som Oluf Parsberg skriver i sin instruks: "(...) haffuer Altid Itt heller Andet exercitie for, Och Synderligen Eders fechtenn; I ved det gielder Meget deer paa, att føre

59 *Instruction for min søn Offue Thott saavel som Vitus Bieringh*, Rigsarkivet, arkivnr. 2074, Løbenr. 78; Leon Jespersen: 'Otte Skeel', 249-72; Lind: 'Hr. Oluf Parsbergs', 343-358.

60 Rigsarkivet, arkivnr. 2074, løbenr. 78, s. 2-3, punkt 7.

61 *Ibid.*, s. 1, punkt 3.

Sinn degen [en kårde] vehl.”⁶² Kamporienterede kundskaber var således stadigvæk nødvendige, men de var gledet i baggrunden og antog ikke længere et stands-definerende aspekt.

Overordnet set er der en gennemgående forventning i instrukserne om, at de unge adelsmænd vil dygtiggøre sig i kundskaber, som i fremtiden kan bruges i rigsforvaltningen, uanset tjenestegren, med henvisning til adelskabets ideologiske pligt. Budskabet gentages på forskellig vis i instrukserne, og udover Tage Thotts ovenstående udtalelse, opsummerede Chresten Albretsen Skeel det formentlig bedst med ordene: ”de [unge adelsmænd] som haffuer holt sig stille, slet och ret, och passit paa deris verck ... de bliffue dychtige og brugelige, och ere nu duelige och achtede mend i landit”.⁶³

Fra oprettelsen af statshæren i 1614 til enevældens indførelse i 1660 tyder det på, at adelens idealer blev mere resultatorienterede og rettet mod professionalisme og duelighed i tjenesten. Besiddelse af kompetencer samt udvisningen af professionalisme og velegnethed i tjenesteudførelsen tjente som nye markører i udmålingsreferencen for den enkelte adelsmands besiddelse af ægte adelskab og tjente til dennes ære og berømmelse både officielt i samfundet og internt i adelen. For at være rigtig adelsmand skulle man således være dygtige til det, man foretog sig karrieremæssigt, herunder krigstjeneste.

Instrukserne reflekterer de nye realiteter af en stærkere stat, da de viser, at det kun var igennem staten, man vandt personlig hæder, ære og gjorde socialt avancement, hvilket omvendt fungerede som eksistentielle succeskriterier for adelen. I det statslige officerskorps anerkendte og belønnede man lang, dygtig og professionel tjeneste med karrieremæssigt avancement og social prestige. Det er sandsynligvis en af årsagerne til militærkarrieren blev så attraktiv. Men hvad der kom først mht. professionalisering af krigerhvervet eller professionaliseringen af adelens tjenesteideal, er svært at afgøre. Det forekom dog næsten samtidigt og medførte, at adelens relation til krig i højere grad antog form af et karrieremæssigt valg end en ideologiskbetonet pligt. En anden meget vigtig observation er, at succesparametrene for både civil- og militærtjeneste smeltede sammen i professionaliseringsprocessen af tjenesteidealene. Fokus lå nu på dygtighed i tjenesten af rige og fædreland uanset tjenestegren. Dette kan forklare, hvorfor adelsmænd i civile hverv udviste et stærkt engagement i officersgerningen under de senere krige i perioden. Netop i en situation, hvor riget og fædrelandet var i fare, forekom det ideologiske spring fra civiltjeneste til militærtjeneste at være relativt kort, da endemålet var det samme: beskyttelse af riget.

62 Lind (udg.): 'Oluf Parsbergs', paragraf 32, 355.

63 Jespersen: 'Otte Skeels', 266.

AFSLUTNING

Fra krigerisk til militær

Den udvikling, som den danske adelstand undergik i hundredåret mellem 1563-1660, kan i lyset af nærværende undersøgelse beskrives som overgangen fra middelalderlig krigerisk adel til moderne militariseret adel. Den begrebsmæssige forskel på de to slags adelige kan umiddelbart forekomme minimal, men ved en nærmere granskning er der dog forskel. Selv om det krigeriske og militære begge forstås i en fælles kontekst af krig og vold, er der forskel på, hvordan de hver især kommer til udtryk. Det krigeriske forstås her som udvisning af konkrete gerninger eller en adfærd, der kan beskrives som voldelige og kamplystne. For en krigerisk person er det således selve volden, der er genstand for fokus og dyrkelse. Derved fungerer krigeriskhed ikke optimalt inden for kontrollerede rammer, da denne type adfærd ofte indebærer autonome handlinger, hensynsløshed og utilregnelighed. Krigeriskhed må desuden udmåles individuelt, da det er op til den enkelte person at udvise det, og ikke noget, der kan blive pålagt.

I modsætning til dette er en militær person udelukkende "militariseret" ved at indgå i et militært system. En militær person behøver derfor ikke nødvendigvis have noget udtalt ønske om konkret voldsudøvelse. Det er fordi, en militær persons grundlæggende udgangspunkt ligger i et effektiviseret helhedsbaseret voldspotentiale. Dette voldspotentiale kontrolleres ved uanfægtelige regelbestemte rammer, der fungerer som effektivitetskatalysatorer og bidrager til det overordnede voldspotentiale. Man er derfor nødt til at kunne samarbejde og indgå i en helhed. Her er individuelle kompetencer, erfaring og indsigt i avanceret krigskunst kernelementer, hvilket kræver professionalisering, som erhverves via studier og træning. En krigerisk person har altså naturgivne evner, mens en militær delvis må tillære sig dem. Derfor er "militariseret" ikke et personligt karaktertræk ligesom krigerisk, men derimod noget man påtager sig for at kunne indgå i helheden, og bidrage til dets effektivisering.

Med det ovenstående in mente kan det argumenteres, at adelens sociale og mentalitetsmæssige udvikling i den sene renæssance var en overgang fra krigerisk kultur til militær kultur. Adelsmænd som Henrik Gyldenstjerne, Oluf Mouritsen Krognos og Herluf Trolle fra Den Nordiske Syvårskrig eksemplificerer den førstnævnte kultur. Her kom den adelige selvforståelse til udtryk som et værdisæt, der byggede på en forestilling om en særlig adelig adfærd i krig. Disse var frem til begyndelsen af 1600-tallet; udvisning af mod, frygtløshed og hensynsløshed i kamp. Ved at udvise disse karaktertræk beviste den enkelte person, at han besad ægte adelskab. Dermed var adfærden foruden selve krigstjenesten et eksistensbærende element for adelsstanden. Dyrkelsen af en særlig adelig tilgang til krig med tilhørende krigeriske værdier varede ved, som vi har set i Eske Brocks dagbog og Kasper Markdanners ligprædiken, frem til 1600-tallets begyndelse. Den danske adels relation til krig i senrenæssancen var altså ikke kun baseret på

en ideologisk pligt, men også et standsinternt dyrket værdisæt. Derfor var vejen mod pacificering og civilisering således også mere nuanceret end hidtil antaget.

Med udgangspunkt i Gunner Linds remilitariseringsteori kan det også argumenteres, at adelen ikke kunne remilitariseres, da standen aldrig før havde været militariseret – i hvert fald ikke i den forståelse vi arbejder med her. Adelstanden var derimod i relation til krig en krigerisk stand frem til starten af 1600-tallet. Indikationer på en konkret militarisering forekommer først i kilderne kort før enevældens indførelse i 1660. Denne militarisering kom til udtryk i form af en ny tilgang til krig, med øget fokus på professionalisme, duelighed i tjenesten og det militære system frem for individet. Eftersom statshæren var et statsligt instrument, var vejen til ærefuld tjeneste her baseret på statens behov, hvilket tilsidesatte adelens tidligere krigeriske værdifundament for krigstjenesten.

Professionaliseringen af adelens tjeneste var gældende inden for alle adelens tjenestegrene, og de kom til udtryk i både de private og offentlige kilder. I de offentlige kilder som beviser for adelstandens sociale overlegenhed, standens nødvendige tilstedeværelse i samfundet og som udmålingsreference for den enkelte adelsmands ære og sociale status. I de private kilder var professionalisme i nogle tilfælde mere midlet frem for målet, da det var resultaterne, der gav højere social status og anseelse. Det bærer ordlyden i både Chresten Albretsen Skeels instruks og Corfitz Ulfeldts missive præg af, da det kun var dygtige mænd, der blev agtede og højt anset i riget. Dette gjaldt alle aspekter af adelens tjeneste, herunder krigstjenesten.

Adel og krig – to tilgangsmåder, ét ideologisk udgangspunkt

En anden hovedpointe med denne artikel er at argumentere for, at den danske adel i perioden 1563-1660 på ingen måde var - eller blev – ideologisk frakoblet sit oprindelige eksistensgrundlag: krig. Faktisk forekom der derimod en bemærkelsesværdig ideologisk kontinuitet. Det ideologiskbaserede forhold mellem adel og krig havde i adelskabets standsmæssige selvforståelse udelukkende tilpasset sig den tidlige modernitets nye sociale og samfundsmæssige udvikling og realitet.

Hvor enslydende adelens standsideologiske udgangspunkt faktisk var, kan illustreres ved de to følgende citater, som er nedskrevet med 100 års mellemrum.

(...) naar vor Koning oc Herre, Land oc Rige haffuer det behoff. Da skulle wi Rigens Fiender affuerie, beskytte oc beskerme met mact oc all formue vor Fædrene rige⁶⁴ – Herluf Trolle citeret af Niels Hemmingsen, ligprædiken 1565.

vi [adelen] skulde lade os troligen bruge til vores kongis och fædernelands tienniste, affverge deris skade och befordre deris gaffn aff yderste formue, saa kand vi døe som ærlige mænd...⁶⁵. - Chresten Albretsen Skeel, missive d. 24. oktober 1658.

64 Wad (udg.): *Breve*, bd. I, XXII.

65 Jespersen og Larsen (udg.): *Som jeg har ment*, 194.

Man har i vor tids adelsforskning ofte forbigået renæssanceadelen som krigere i historieskrivningen, og i stedet til en vis grad fulgt i det spor, der begyndte med J.A. Fridericias adelige forfaldstroe, hvor antagelsen var, at adel og krig i senrenæssancen var et overstået kapitel. Men ved at undersøge en række af adelens kilder fra perioden 1563-1660 og hovedsageligt fokusere på adelens forhold til krig og krigstjeneste i relation til adelens tjenesteidealer, har vi herved set, at adelen forstod adelskab og krigstjenestepligt som uløseligt forbundet med standens overordnede tjenestepligt, både i praksis og ideologisk, officielt og standsinternt.

Selv om adelen i henhold til de ovenstående citaters middelalderbaserede stænderideologi anså sig som samfundets forsvarere, ser vi dog i flere adelsmisser både fra Den Nordiske Syvårskrig og Torstenssonfejden, at det langt fra var beskyttelsen af den civile almue, der lå adelsmændene mest på sinde.⁶⁶ Adelsmænd som Herluf Trolle, Henrik Gyldenstjerne og Oluf Mouritsen Krognos fokuserede primært på at udføre krigeriske gerninger, værdsat af den øvrige adelstand, som kunne bevise deres respektive adelskab. Og forsvarerne af Osby i 1644 klargjorde og brugte ligefrem skrupelløst den civile almue til byens forsvar. Efter oprettelsen af statshæren blev den førnævnte krigeriske tilgang til krigstjenesten dog problematisk. Og et tidligt sammenstød mellem de to tilgangsmåder ses således udspille sig i Eske Brocks dagbog under Kalmarkrigen, da han noterer sig rostjenestens oprørte reaktion på Christian 4.s krigsforordning vedrørende en indskrænkning af adelsrytteriets autonomi.⁶⁷ Denne modstræben ændrede sig dog øjensynligt efterhånden som militære idealer blev normen. Muligvis fordi adelen fandt ud af, at vejen til social anerkendelse og avancement gik igennem god og lydige tjeneste frem for modig og tapper adfærd. Hele denne udvikling var med al sandsynlighed fremskyndet af statens underkastelse af krigerhvervet samt alle andre dele af rigsforvaltningen, der gjorde staten til ny udmålingsreference for adelstjenesten.

Adelens ideologiske tilknytning til krig var med til at forme standens selvforståelse, og var afgørende for, hvordan enkelte adelsmænd agerede i krig. Den eneste forskel efter 1614 var, at krigsudførelse i rigets tjeneste gradvist var blevet domesticeret og sat ind i mere statskontrollerede rammer. Dette skifte i tilgangen foranledigede en ændring af adelens udlevede tjenesteidealer, men ikke det bagvedliggende ideologiske grundlag, som ifølge adelstanden selv endnu var varetagelse af rigets forvaltning og integritet.

En sidste pointe man kan observere i kilderne er, at flere adelsmænd ikke var tilbageholdende i forsøget på at efterleve de gældende idealer for krigstjenesten. Den adelige ideologi og selvforståelse i relation til krig forblev den samme, men samtidig udviklede udtryksformen sig ved at skifte gamle idealer og værdier ud med nye, der passede ind i et mere statskontrolleret samfund. Derfor var adelen

66 Yderligere information se Netterstrøm: 'Military', 86.

67 Se artiklens afsnit om Eske Brock.

på ingen måde en afmilitariseret stand i senrenæssancen – tværtimod. Og dermed var ét aspekt af det, der gjorde en adelsmand i renæssancen, således dennes unikke standsbetingede relation til krig i form af en ideologisk tjenestepligt i krigstid, mens det, en adelsmand konkret gjorde i krig, afhang af tidens krigstjenesteideal.

LITTERATUR

Utrykt materiale

Rigsarkivet (RA)

- Privatarkiver

- Arkiv nr. 5142, løbenummer 1 – Anders Bille
 - *brev til Anders Bille d. 28/6/1657 fra Jørgen Kruse*
- Arkiv nr. 6474, løbenummer 1 – Ebbe Christoffersen Ulfeldt
 - *brev til Ebbe Christoffersen Ulfeldt d. 26/1/1644 fra Corfitz Ulfeldt*
 - *brev til Ebbe Christoffersen Ulfeldt d. 2/2/1644 fra Malte Juul m.fl.*
 - *brev til Ebbe Christoffersen Ulfeldt d. 3/2/1644 fra Corfitz Ulfeldt*
 - *brev til Ebbe Christoffersen Ulfeldt d. 10/2/1644 fra Corfitz Ulfeldt*
- Arkiv nr. 2074, løbenummer 78 – Tage Thott
 - *Instruction for min søn Offue Thott saavel som Vitus Bieringh*

Trykt materiale

Bang, Gustav (udg.): *Breve til og fra Kristoffer Gøje og Birgitte Bølle*, Kbh.: Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, 1898-99.

Briand de Crèvecoeur, Emmanuel: *Herluf Trolle – Kongens Admiral og Herlufsholm Skoles Stifter*, Kbh.: Reitzel, 1959.

Bricka, C.F. (udg.): *Dansk Biografisk Lexikon – tillige omfattende Norge for tidsrummet 1537-1814*, bd. VI, IX og XV, Kbh.: Gyldendal, 1892, 1895 og 1901.

Bricka, C.F. og Gjellerup, C.F. (udg.): *Den danske Adel i det 16. og 17. Aarhundrede – Samtidige Levnetsbeskrivelser uddragne af trykte og utrykte Ligprædikener*, Kbh.: Rudolf Klein, 1874-75, bd. I-II.

- Ligprædikener før 1614:

- Sten Maltesen Sehested (1553-1611) s. 1-21 (bd. I)
- Holger Ottesen Rosenkrantz (1517-1575) s. 67-97 (bd. I)
- Anders Kjeldsen Bing (1525-1589) s. 177-201 (bd. I)
- Klaus Nielsen Glambek (1537-1591) s. 277-293 (bd. I)
- Hans Stensen (1559-1594) s. 391-395 (bd. I)
- Predbjørn Evertsen Bild (1556-1602) s. 397-409 (bd. I)
- Knud Olufsen Brockenhuus (1552-1592) s. 479-484 (bd. I)
- Jakob Bjørn (1561-1596) s. 525-531 (bd. I)
- Christan Barnekov (1556-1612) s. 1-20 (bd. II)
- Predbjørn Mouritsen Podebusk (1568-1591) s. 149-173 (bd. II)
- Herluf Trolle (1516-1565) s. XIII-XXXVIII (i Wad, Gustav Ludvig, *Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gøje*)

- Ligprædikener efter 1614

- Christoffer Knudsen Urne (1596-1663) s. 23-47 (bd. I)
- Mogens Henriksen Bille (1617-1648) s. 111-125 (bd. I)
- Christian Friis (1556-1616) s. 151-176 (bd. I)
- Joachim Gersdorf (1611-1661) s. 203-228 (bd. I)
- Niels Albertsen Vind (1577-1615) s. 229-240 (bd. I)
- Sivert Lavesen Beck (1566-1623) s. 259-275 (bd. I)
- Christen Albrechtsen Skeel (1603-1659) s. 295-316 (bd. I)
- Kasper Markdanner (1533-1618) s. 337-349 (bd. I)

- Bjørn Christoffersen Ulfeld (1615-1656) s. 361-375 (bd. I)
 - Kaj Brejdesen Rantzau (1591-1623) s. 411-438 (bd. I)
 - Joachim Frederik Basse (1608-1633) s. 439-448 (bd. I)
 - Hans Tygesen Krabbe (1595-1647) s. 503-523 (bd. I)
 - Christian Barnekov (1556-1612) s. 1-20 (bd. II)
 - Peder Ludvigsen Munk (1534-1623) s. 125-136 (bd. II)
 - Borchard Ejlersen Rud (1592-1647) s. 191-202 (bd. II)
- Fridericia, J.A.: *Adelsvældens sidste Dage – Danmarks Historie fra Christian IV's Død til Enevældens Indførelse (1648-1660)*, Kbh.: P.G. Philipsens Forlag, 1894, reprografisk genudgivet, Kbh.: Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, 1975.
- Hansen, Svend Aage: *Adelsvældens grundlag*, Kbh.: Gads Forlag, 1964.
- Ingesman, Per & Jensen, Jens Villiam (red.): *Riget, magten og æren – den danske adel 1350-1660*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2001:
- Jespersen, Leon: 'Otte Skeel rejseinstruks 1652 – adel, uddannelse og standsfunktion under adelsvælden', *Historie*, 1994, 249-273.
- Jespersen, Leon: 'Indledning om det 17. århundrede (1600-1660)'. I Per Ingesman og Jens Villiam Jensen (red.): *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2001, 478-496.
- Jespersen, Leon og Larsen, Christian (udg.): *Som jeg har ment mit fædreland det vel – Christen Skeels politiske optegnelser 1649-59*, Kbh.: Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, 2004.
- Larsen, Chr. (udg.): *Eske Brock medt egen handt – Eske Broks dagbøger 1604-1622*, Kbh.: Landbohistorisk Selskab, 2005.
- Lind, Gunner: *Hæren og magten i Danmark 1614-1662*, Odense: Odense Universitetsforlag, 1994.
- Lind, Gunner: 'Den danske adel og den militære revolution'. I Per Ingesman og Jens Villiam Jensen (red.): *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2001, 576-603.
- Lind, Gunner (udg.): 'Hr. Oluf Parsbergs formaninger til sine sønner 1653', *Danske Magazin* 50, 2006, 343-358.
- Marquard, E.: *Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre*, bd. II og III, Kbh.: Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, 1936 og 1941.
- Netterstrøm, Jeppe Büchert: 'Military and Civilian in Fifteenth- and Sixteenth-Century Denmark'. I Gunner Lind (udg.): *Civilians at War: From the Fifteenth Century to the Present*, Kbh.: Museum Tusulanum Press, 2014, 83-139.
- Olden-Jørgensen, Sebastian: *Herluf Trolle – Adelsmand, kriger og skolestifter*, Kbh.: Gyldendal, 2016.
- Porsmose, Erland: 'Adelsvoldens sidste dage'. I Lars Bisgaard, Michael Bregnsbo, Finn Stendal Pedersen og Aage Trommer (red.): *Krig fra først til sidst – Festskrift til Knud J.V. Jespersen*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2006, 75-97.
- Poulsen, Bjørn: 'Med harnisk og hest – om adel, krig og vold i dansk senmiddelalder'. I Per Ingesman og Jens Villiam Jensen (red.): *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2001, 44-77.
- Roberts, Michael: *Essays in Swedish History*, London: Weidenfeld and Nicolson, 1967.
- Schalk, Ellery: *From Valor to Pedigree – Ideas of Nobility in France in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Princeton: Princeton University Press, 1986.
- Secher, V.A. (udg.): *Corpus constitutionum Daniæ – Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende, 1558-1660*, I-II, Kbh.: Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, 1887-1918.
- Wad, Gustav Ludvig (udg.): *Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gøje*, bd. I, Kbh.: Thaning & Appel, 1893.

MATHIAS STII KUSK MALMBORG
CAND.MAG., FORSKNINGSASSISTENT
DET NATIONALHISTORISKE MUSEUM
FREDERIKSBORG SLOT, HILLERØD
E-MAIL: MATHIASMALMBORG@GMAIL.COM

ABSTRACT (UK)

The Nobility of the Renaissances relation to war 1563-1660

- Demilitarisation, remilitarisation or continuity?

Mathias Stii Kusk Malmborg

The Museum of National History, Frederiksborg Castle,

E-mail: mathiasmalmborg@gmail.com.

This article researches the idea of nobility in Denmark in the years 1563-1660. With a basis in the nobility's original role as warriors, this article illuminates a neglected aspect of nobility in early Danish modernity: its continued cultural veneration of war and warfare. An aspect that is crucial to the understanding of what it encompassed to be noble in the hundred years before absolutism. The consensus in modern historical research is that the Danish nobility underwent a process of social pacification, whereby the nobility became detached from their original *raison d'être* and instead focused on "new" social functions such as state officials and civil servants. This is undoubtedly correct. However, it is only part of the story, as this interpretation often neglects to take the continued ideological veneration of the nobility's role as the defenders of the realm into account. This article, through an analysis of contemporary sources related to the nobility, i.e. letters, obituaries and instructions, argues that the nobility kept a strong cultural attachment to war and warfare at least until 1660.